СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА Ч. 2

БОГДАН ГАЛІТ

ДОМАШНІЙ ПРОМИСЛ

КРАКІВ 1940
УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА Ч. 2

БОГДАН ГАЛІТ

ДОМАШНІЙ ПРОМИСЛ

КРАКІВ 1940
УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Накладом „Українського Видавництва“, Краків, Кармелітська 34, II.
Друк.: „Нова Друкарня Денникова“ під наказною управою, Краків, вул. Ожешкової ч. 7.
Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H. Krakau, Karmeliterstrasse 34. II.
Druck.: »Nowa Drukarnia Dziennikowa« Kommissarische Verwaltung Krakau, Orzeszkowagasse 7.

I.

ЩО ЦЕ ТАКОГО ДОМАШНІЙ ПРОМИСЛ?

Домашній промисл — це один зі способів технічного вирібництва, посередній між ремеслом та фабричним промислом.

Чим різниться фабрика від ремісничого варстату — це відразу кидається в очі. Під **технічним** оглядом у ремеслі переважає **ручна праця,** яку деколи доповнює проста, недорога машина (кравецька чи шевська машина, ткацький чи токарський варстат); навпаки у фабриці на перше місце висувається **машина,** якій людські руки лиш помагають (обслуговують, дають паливо і сировину, переносять готові й невикінчені вироби). З огляду на те фабричне виробництво є **зосереджене** коло машини — у фабричних забудуваннях, навпаки ремісниче виробництво **розсіяне** по безлічі дрібних варстатів (здебільша під одною кришею з мешканнями ремісників), у яких крім ремісника працює лиш кількох термінаторів і челядників.

Під **господарським** оглядом ремісничий варстат зорганізований просто. Коли не брати під увагу не дуже численних винятків, ремісник має лиш технічне знання, не господарське; тому він не здобуває активно нових клієнтів, не веде поважнішої реклями, не має складнішого книговодства — що зрештою було би здебільша зайве, а то й неможливе з огляду на невеличкі розміри підприємства. Ремісник чекає терпеливо, аж клієнт прийде сам до нього, здебільша принесе власний матеріял, зробить замовлення — і заплатить за роботу. Навпаки, у фабриці господарська ділянка поставлена на рівні з технічною, вирібничою. Крім інжинірів, майстрів та робітників має фабрика директорів з цілим

штабом урядовців, яких завданням є закуповувати на добрих умовинах сировину, продавати у якнайбільшій скількости вироби, поборювати суперництво.

Домашній промисл під технічним оглядом зближений до ремесла, під господарським — до фабричного промислу. Домоділець — себто робітник з домашнього промислу — працює у себе дома, з таким простим приладдям як ремісник. Але домодільці, розсіяні по своїх домах, становлять немовби збірну фабрику. Накладець, себто підприємець, який їм дає роботу і платить за неї — здебільша акордово, від штуки, — веде вирібництво на власний рахунок, не чекаючи на замовлення. Часом має він велике підприємство, в якому працюють сотки-тисячі домодільців; таке підприємство мусить бути як слід зорґанізоване під господарським оглядом — так само як фабрика. Трапляється, що і до самого вирібництва вводить накладець модерні фабричні методи, як ось поділ праці: напр., одні робітники крають матеріял, другі зшивають, треті роблять дірки, четверті пришивають ґузики і т. п. При такому поділі праці слабо кваліфікований — отже і низько платний — домоділець скоро доходить до вправи у якійсь простій роботі та за малу винагороду виконує її добре і скоро, збільшуючи рентовність підприємства. Часом частина вирібництва відбувається у збірному варстаті, де працюють уже не домодільці, а фабричні робітники. Вони напр. крають матерію, яку опісля сшивають у себе домодільці, або навпаки, викінчують роботу виконану дома: роблять дірки, прасують і т. д. Як бачимо, між домашнім і фабричним промислом деколи годі провести точну межу — але не все виступає вона виразно і між домашнім промислом та ремеслом: не один кравець шиє для накладчика, але приймає роботи і безпосередньо від клієнтів.

Чимало домодільців — напр. наших гончарів, кошикарів і ін. — продає свої вироби на власну руку, здебільша по ярмарках або по домах (як похатники) — але з часом попадає у залежність від накладчика та стає його робітниками. Тому стрічаємо різні роди домо-

дільців: вповні або частинно залежних, таких, які працюють виключно для одного накладчика, або для кількох.

Відповідно до того накладниче підприємство може бути менше або більше суцільне. Один накладчик — це звичайний купець, який лише скуповує вироби домодільців; другий має „своїх" домодільців, які продають свої вироби лиш йому; третій узалежнює домодільців від себе кредитом; четвертий дає домодільцям сировину; пятий кермує працею домодільців (сам або через посередника), шостий вводить поділ праці та частину роботи переносить до спільного варстату.

Накладничі підприємства часто невловимі. Щоб оминути податків та оплат на суспільну обезпечальню, накладчик — зокрема жид — часто веде своє підприємство потайки; це остільки легко, що домодільці розсіяні по різних місцевостях, здебільша взаїмно не знають про себе.

II.

ЧИ ДОМАШНІЙ ПРОМИСЛ НАЛЕЖИТЬ ДО МИНУЛОГО?

У минулому значіння домашнього промислу було куди більше ніж тепер; щоб його оцінити, треба глянути на лінію розвитку технічної продукції.

У давню давнину кожна родина була самовистарчальна: сама прохарчовувалася з власної ріллі, сама робила собі одяг та все необхідне знаряддя. Щойно опісля появляється окреме звання ремісника, який виконує поодинокі роботи на замовлення. Спершу він мандрує від села до села, виконуючи роботи по домах — як ось тепер дротярі чи токарі, — опісля осідає в якомусь місті на постійне.

Менше здібні ремісники не діставали досить замовлень, щоб з них прожити, тому вони приймали роботу від своїх здібніших, проворніших, багатших товаришів, та виконували їх на рахунок тих останніх, за умовленою винагородою, втративши власну клієнтелю. Таким чином зі стану незалежних ремісників відділюють-

ся дві нові ґрупи: з одного боку підприємців, з другого робітників. Підприємцями ставали побіч ремісників також купці, які давали дрібним ремісникам виконувати дома товар, що його опісля продавали у своїх крамницях або вивозили за кордон.

Так повстав домашній промисл, перша на довгі часи одинока форма капіталістичної орґанізації технічної продукції. Щойно в пізніших часах починає підприємець збирати своїх робітників у спільному приміщенні — повстає збірний варстат, який в найновіших часах замінюється на фабрику, коли вводять до нього мотор як погінну силу та постепенно механізують ручну працю.

Фабричний промисл став головною ділянкою технічної продукції, усуваючи домашній промисл, але не вбиваючи його — як це дехто думає. Навіть у найбільш упромисловлених краях залишився домашній промисл головним, а то й одиноким способом вирібництва деяких предметів, а саме дуже дешевих та дуже дорогих, крім того мистецьких виробів. Напр. більша частина обуви походить з фабрик. Але прості чоботи не виплачується виробляти у фабриці, яка платить вищі платні робітникам, крім того має видатки на забудування й машини, податки і т. п.; тому дешеві чоботи — це здебільша виріб домашнього промислу. Та з другого боку у поспішній фабричній атмосфері годі виконати дорогу люксусову обуву, яка вимагає спокійної, уважної праці і то праці доброго шевця; тому і найдорожча обува походить не з фабрики, а з домашнього варстату. Зрозуміле, що і мистецькі вироби різьблені, вишивані, ґафтовані і т. п. затрачують свій чар і свою містецьку вартість, коли вони походять з масової фабричної продукції.

Крім того зберігся домашній промисел на заході в тих ділянках виробництва, де головну ролю грає людська праця, не машина, або де машина на стільки невелика і недорога, що робітник вже мати її у себе дома — як ось машина до шиття. Не диво що напр. одяговий промисл є у більшості не фабричний, але домашній. В деяких упромисловлених країнах промисловці постачають заводільцям навіть електричной струм, що при помочі моторів порушує їхне приладдя; є це

поширене головно у швайцарському годинникарському промислі.

Що не є перестарілим для багатих, упромисловлених, поступових країн західної Европи, годі вважати перестарілим і для нашого краю, який під чужим пануванням на жидівським визиском залишився на одному з сірих місць під оглядом господарського розвитку. У нормальних часах привозили до нас чимало товару і то дорогого, що його виробляють за кордоном домодільці; крім того домашньо-промислове підприємство може випродукувати чимало річей, що їх тепер купуємо у чужинецькі фабрики. Значить — одним з головних шляхів до нашого господарського усамостійнення є домашній промисел, який — як це побачимо в черговому розділі — в наших умовинах догідніше розбудувати ніж фабричний.

III.

ЯСНІ Й ТЕМНІ СТОРОНИ ДОМАШНЬОГО ПРОМИСЛУ.

Домоділець має чимало прихильників, які намагаються поліпшити його долю шляхом розбудови домашнього промислу, але ще більше має ворогів, що хотіли б, щоб домашній промисел зникнув з лиця землі як перестаріла форма вирібництва, що не витримує під господарським ані суспільним поглядом. Чи домашній промисел є справді пережитком, на те відповіли ми в попередньому розділі, тепер розглянемо додатні й відємні сторони домашнього промислу — спершу з господарського, опісля зі суспільного становища.

Перш за все накладче підприємство вимагає розмірно малого капіталу. Накладчик не мусить купувати ані будинків, ані машин, ані уладжень — не мусить як кажеться інвестувати капіталу. Ввесь капітал може він ужити як оборотовий — на закупно матеріялу, заплату домодільцям та на видатки, звязані з продажжю готового товару. Це має велике значіння зокрема для нашого народу, бідного в капітал. Та в цій відсутності інвестованого капіталу криється і слаба сторона наклад-

чого підприємства: воно не має змоги так привязати до себе робітників, як фабрика, мати на них такий вплив. В багатьох околицях домоділець працює лише тоді, коли є в потребі; колиж заробить трохи гроша, дармує, доки всього не проїсть, щоб тоді знову взятися до праці. Так само в часі пильних рільних робіт (засівів, жив і т. п.) домоділець-хлібороб займається виключно господаркою — ніяка сила не притягне тоді його до варстату. З настільки нестійними робіітниками не легко вести підприємство — важко виконати впору замовлення, реґулювати висоту продукції. Та ця пливкість має і свою добру сторону — на випадок господарської кризи. Коли фабрикант мусить зменшити продукцію або й припинити її, він чимало тратить, а саме відсотки від капіталу, вложеного (інвестованого) в нерухомости й машини; колиж треба збільшити продукцію дуже поважно, він мусить розбудувати фабрику, купити нові машини — мусить зробити вклад, який може не вернутися, якщо запотребування на товар змаліє і тому прийдеться зменшити продукцію.

Такі трудноші не існують для накладця, який не інвестує ніякого капіталу. Збільшити або зменшити продукцію — значить длу нього приняти нових домодільців або відправити частину давніх.

Тому, що накладець не має фабричних забудовань, він заощаджує не лиш на інвестованому капіталі, але й на оборотовому: його не обмежують видатки на освітлення, огрівання і т. п.

Вигодою для накладця і то, що він платить своїм робітникам нижчі платні ніж фабрикант: раз — тому що домодільці здебільша мають ще і інші заробітки, друге — що вони розсіяні, часто між собою не знаються, тому й важко їм зорґанізуватись для оборони своїх прав.

Звичайно, що з погляду домодільців є це відємна сторона домашнього промислу. Справді в деяких ділянках домашнього промислу панує дуже високий визиск праці; домодільці дуже лихо платять, зате працюють дуже багато; влада не має змоги перестерігати, щоб домодільці по своїх варстатах шанували 8-годинний день праці. Домоділець працює здебільша в кімнаті, де живе з цілою родиною — а його праця деколи небезпечна для здоровля окруження. І навпаки: домоділець працює ча-

сто в нездорових умовинах, в кімнаті, де лежить член його родини, хорий на заразну недугу; так то вироби домашнього промислу можуть розносити заразки недуг.

Є це без сумніву темні сторінки — але не такі, яких не мажна б усунути. В такій державі як Польща жахливий визиск праці існував не лише в домашньому промислі, але й у всіх інших ділянках — так само як він існує всюди, де ліберальний устрій залишає вільну руку жидівському визискувачеві. Зате годі уявити собі визиск робітника напр. у Німеччині, яка довела до творчої співпраці між світом праці й капіталу та взяла під опіку робітництво.

Та праця дома має і для робітника додатні сторони. Він не користає з 8-годинного дня праці — але не є прикований до годин праці, може працювати коли завгодно. є паном свого часу.

Праця домодільця може бути нездорова для окруження — але зате родина може йому помагати: діти виконують поодинокі легкі завдання — охоче, як забаву, — а рівночасно змалку вчаться батькового ремесла. Поодинокі ділянки домашнього промислу тримаються поодиноких околиць та родин, переходять з покоління на покоління; важко було б напр. виріб гуцульських килимів перенести в іншу околицю.

Працюючи дома батько не відчужується від родини, має постійно на очі дітей. Те саме можна сказати і про домодільчу працю матері, яка йдучи до фабрики залішає дітей на Божу ласку, наражуючи їхню душу та здоровля. Так само ліпше, коли дівчина заробляє дома, а не йде до фабрики — не стрічається зі злим товариством, не виходить з під опіки родичів. Домашній промисл зберігає родину, яку так розбиває фабрика.

Домашний промисл цінний і з огляду на те, що він не відриває селянства від ріллі та не перекидує його на міський брук. Ріля не може дати прожитку всім мешканцям села, вони мусять шукати заробітку в місті. Здорові тілом і духом діти села попадають там здебільша в негіґієнічні умовини та під злі впливи; на випадок безробіття вони залишаються без ніяких засобів прожитку, без даху над головою.

Навпаки домоділець може залишитись у себе дома, на селі, серед здорового повітря, у рідній хаті. Коли у

нього є ще й кусок поля, він залишається господарем, має друге джерело заробітку, з якого сяк-так проживе навіть коли накладчик перестане давати йому працю. В Німеччині та в інших европейських країнах домашній промисл виступає здебільша як доповнення рільництва, що дає заробіток хліборобам у „мертві сезони", коли господарство не вимагає ніякого вкладу праці. Не треба додавати, наскільки це важне для нашої країни карловатих господарств, на яких все одно ціла родина не має що робити. Замість давати гроші чужинцеві-фабрикантові, купуючи йому машини, — чи не ліпше виплатити їх як винагороду за працю своїм людям, які не мають де запрацювати на прожиток.

Домашній промисл здобув чимало прихильників зокрема в останніх часах, коли великі міста крім негіґієнічних умовин дістали ще одну небезпеку длу людського життя — загрозу летунських бомб. Тому модерна урбаністика намагається розбити великі міста на дрібніші оселі, відділені від себе зеленню; так само модерна економія намагається частинно заступити великі фабрики дрібними варстатами по селах і забезпеченими від бомбардувань.

IV.

ОРҐАНІЗАЦІЯ ДОМАШНЬОГО ПРОМИСЛУ.

Домашній промисл може бути зорґанізований у капіталістичні підприємства та в кооперативні. *Приватний* підприємець - *накладець* — може бути одною особою або спілкою. Більша частина домашньо-промислових підприємств належить до поодиноких осіб, з яких деякі крім його мають інше звання, звязане з домашнім промислом (напр. власник складу обуви дає виконувати обуву шевцям-халупникам) будьто незвязану (напр. галицькі жиди-коршмарі виступали як накладці в різних ділянках домашнього промислу — головно в кошикарському). Між більшими накладчими підприємствами стрічаємо спілки з обмеженою порукою, навіть акційні.

Побіч капіталістичних накладень, обчислених на зиск, істнують домодільчі підприємства, що змагають до безінтересовних цілей, мистецьких (підтримка народ-

нього мистецтва) та гуманних (поміч домодільцям, поширення заробіткових можливостей для малоземельного селянства). Є між ними цивільні (неторговельні) товариства, але здебільша є це кооперативи.

Між домашньо-промисловими **кооперативами** стрічаємо два основні типи: накладчі та домодільчі — зрештою трапляються і мішані типи.

У накладчій кооперативі членами власниками уділів не є домодільці, лише люди іншого звання — здебільша інтеліґенти; домодільці є там лише звичайними робітниками, подібно як у капіталістичних накладах. Різниця лише у тому, що метою накладчої кооперативи не є здобуття і поділ зиску. Як накладці виступали також деякі кооперативи для загального закупу і збуту.

Коли членами є домодільці — це *домодільча* кооператива, коли домодільці й недомоділіьці — *мішана*.

Завдання домодільчої кооперативи: охоронити членів від визиску; до того кооператива може змагати різними шляхами. Між домодільчими кооперативами стрічаємо різні типи, а таке:

1) *закупова кооператива.* Накладець часто визискує домодільців, даючи їм спровину по дуже високій ціні; домоділець не може від того визиску освободитися, бо не має сам за що купити спровини. Колиж домодільці з того самого ремесла заложать закупову кооперативу, та кооператива купує сировину (як треба, то і знаряддя) — на гурт, отже дешево, і так само дешево розпродує між членів.

2) *збутова кооператива* увільнює домодільців від вкизиску накладця, усуваючи того останнього зовсім та перебираючи на себе продажу виробів своїх членів, між яких ділиться дохід, що був би припав накладцеві.

При цих двох родах кооператив член-домоділець зберігає свою незалежність від кооперативи, залишається самостійним вирібником. Ті кооперативи підходять і для ремісників: як член закупової кооперативи, ремісник дальше залишається окремим підприємцем; через збутову кооперативу він може продавати частину виробів, а рівночасно вости власне підприємство, приймаючи замовлення безпосередньо від клієнтів. Під тим оглядом від цих двох перших типів основно різниться третій, а саме:

3) *вирібнича кооператива.* У ній член виступає рівночасно як співвласник кооперативи і як робітник. Кооператива перебирає на себе цілу ролю накладця: на власний рахунок приймає замовлення, купує сировину, а домодільцеві платить за роботу — від штуки.

Домодільчі кооперативи — зокрема виробничі — увільнюють домодільця від визиску, тому є дуже хосенними установами. Та щоб вони як слід працювали мусять мати добрих членів — обзнайомлених з роботою, працьовитих, по громадянськи вихованих, здисциплінованих. Колиж в кооперативі скорше чи пізніше прийде до непорозумінь, вони розсадять її. Що робити, коли член збутової кооперативи віддає недбало виконаний товар, який важко продати, який псує добру славу кооперативи? Що робити, коли член виробничої кооперативи лінується до роботи? Управа може не приняти злого товару або не виплатити лінивому членові — але тоді наражується на те, що „покривджений" член накинеться на неї на загальних зборах і при підтримці своїх приятелів повалить її. Ці труднощі остільки реальні, що — як виявив досвід у Галичині — домодільці часто здеморалізовані жидівськими накладчиками, уявляють собою елємент мало пригожий до організації. Очевидно — ці труднощі відпадають при накладчому підприємстві, кооперативному чи приватницькому.

V.

МОЖЛИВОСТІ ДОМАШНЬОГО ПРОМИСЛУ В ТЕПЕРІШНЮ ПОРУ.

Так по черзі з'ясували ми, що воно такого домашній промисл, які небезпеки і труднощі він криє, з яких оглядів підходить до наших умовин, як його можна зорганізувати.

Накінець підкреслимо ще, що нині домашній промисл має широкі можливості розвитку на українських землях на лівому березі Буга і Сяну.

Після німецько-полської війни дається в знаки на тих землях недостача деяких промислових виробів, зокрема одягу й обуви; виходить, що можна й треба розбудувати одяговий і шевський промисл на наших зем-

лях. Коли б ми хотіли розбудувати фабричний промисл, ми стрінули б труднощі при спровадженні машин, бо всякий привіз до Ґенерал-Ґубернаторства, навіть з Німеччини, поки що утруднений. Крім того робити поважні вклади у промисл остільки небезпечно, що господарські умовини можуть скоро змінитися, на нашому ринку можуть негайно появитись чужі дешеві вироби — і фабрика, скалькульована у теперішніх вияткових умовинах, може виявитись нерентовною, вложений у неї капітал може пропасти.

Ці труднощі не загрожують домашньо-промисловому підприємству. Воно не потребує ніяких машин спроваджених із закордону, з другого боку вложений в нього капітал не наражений на ніякий поважніший риск. З хвилиною, коли на ринку появився би товар, з яким годі конкурувати, накладче підприємство припинює дальше вирібництво, а свої припаси випродує по трохи нижчій ціні таким способом без небезпеки страти відзискує цілий вложений капітал. З другого боку незгірші вигляди мали б підприємства, які занялись би народнім мистецьким виробництвом на збут як серед чужинців так і на українських землях, з яких деякі (Холмщина, Підляшша) затратила своє народнє мистецтво, а охоче приймають усе, що українське.

КРАКІВ